

לאכול טרף — נדבקתי וחליתי. מגיפת הטיפוס השתוללה אז במחנה, וגם אני הייתי אחת מקרבנותיה. לקחו אותי לצריף שהיה קרוי 'בית החולים', בתוך המחנה. עשרה ימים שכבכתי בלי הכרה ומצב היה אנוש, אולם גופי הצעיר והחסון התגבר על המוות. כאשר פקחתי את עיני, בפעם הראשונה לאחר המחלה, שמעתי את ה'אחות' (גויה) אומרת לחברתה: 'הספחת היהודיה הזאת עודה חיה'.

הייתי כה חלשה, עד כי אילולי עזרתן של הבנות היהודיות מפשיטיק, ששהו יחד אתי במחנה (פרל בוימאיל, פייגה'לה הרשלייב קצביס, פייגה'ניו דעם בעקער'ס) לא הייתי מחזיקה מעמד. חברותי נשאו אותי על כפיהן, ממש. בזכות מסירותן ונאמנותן של חברותי אלה — נשארת בחיים. במשך כל הזמן — לאחר שהתחלתי להתאושש ממחלתי — הובילו אותי לעבודה (כאילו הייתי באמת עובדת), כי בשהייה במחנה בתוך הצריף, היה משום סכנה גדולה. אולם במפעל, במקום העבודה — הן, חברותי עבדו במקומי (בנוסף למיכסת העבודה המפרכת, שלהן) ואני — רק התחממתי ליד התנור במפעל" (70).

המושג של "בני עירך קודמין" (למצוות הצדקה וגמילות-החסד), קיבל מימד חשוב ומענין במחנות-התופת. הוא היה גורם שכיח וקובע בהגשת עזרה. מספר אלחנן ארליך, מיוצאי קהילת סטאשוב: "ביוזמת בני סטאשוב במחנה סקאז'יסקו, ובמיוחד בין אלה ששכנו בצריף מס' 23, בו שכנו בצוותא אנשי סטאשוב, סטופניץ, קילץ ואחרים — נתארגן 'ועד' שהתחיל באיסוף תרומות, בעיקר בין בעלי האמצעים, שידם עדיין משגת היתה לתרום כסף לנזקקים (למרות שהחזקת כסף במחנה — היה משום סכנת-חיים). ואמנם אנשינו נענו ותרמו למטרה זו, עבור הנצרכים ביותר..." (71).

"אנשי לוקוב הצילו אותי באושוויץ"

על הצלתה המופלאה ע"י בן-עירה, איש לוקוב, מספרת ניצולת-השואה: "בעת אחת ה'סלקציות' באושוויץ נרשם המספר שלי

בין ה'מוזלמאנים' (החלשים, שהיו מיועדים להישרף בתאי-
הגזים). אני יודעת, שכעת אני מועמדת ל'הימל-קומנדו' ('מלכות
השמים' — אימרת-כנף של אנשי הס.ס.). מבטי נודד לעבר
הארובות של הכבשנים המתנשאות אל-על — — —

השלמתי עם גורלי וחשבתי בלבי: האם את טובה יותר
מהוריד, מבני-משפחתך, מיקיריך? מילא, זה לא יקח כבר זמן
רב, אמרתי לעצמי — ובינתיים אנו הולכות לעבודה. מולנו
צועדת קבוצת גברים, ולפתע, אני שומעת קול צועק לעברנו:

— 'מי מכן יוצאת-לוקוב? — לא זיהיתי את קולו של הצועק
לעברנו, אולם עניתי בקול רם רווי-יאוש:

— 'אני ילידת לוקוב, אני בתו של — — — ומספרי הוא
47338, אנא, אני מבקשת להצילני! — — —'

הם המשיכו הלאה וקבוצתנו המשיכה בכיוון הנגדי. לא
ייחסתי חשיבות רבה ל'דיאלוג' המקרי הנ"ל. אולם למחרת
ציפתה לי הפתעה נעימה ומדהימה: לצריף שלנו נכנס איש ס.ס.
וקרא בשמי. הגרמני הוביל אותי למחנה ה'קאנאדה', שם הוצבתי
לעבודה במיון הבגדים, שנשארו אחרי קדושינו שנרצחו. בעת
מיון הבגדים הייתי עדה לחוויות איומות, כאשר, למשל, אחד
האסירים היהודים הכיר את חפצי יקיריו...

כעבור כמה ימים נכנס לצריף שלנו אסיר יהודי, היה זה
ישראל שטיינברג, שבא בלוויית משמר גרמני, והביא לי חבילת
מזון וגם נעליים. הוא סיפר לי פרטי הצלתי המופלאים. הוא
עובד בתור חייט אצל אנשי הס.ס. הוא, ישראל — היה זה
שפעל והשתדל להצלתי. הוא עודד אותי והבטיח לי, שכל עוד
הוא ישאר בחיים, ישתדל לעזור לי. הוא גם שאל אותי, אם במקרה
אני יודעת על עוד מישהו מאנשי לוקוב, כי עז רצונו לעזור להם" (72).

"אנשי מאקוב מסרו נפשם כדי להצילני מהכבשן"

גם בפי גב' אידה גרפונקל (כיום תושבת בני-ברק), סיפור על
עזרה והצלה שבאו לה מידי אסירים יהודים באושוויץ, בני-עירה,
אנשי מאקוב-מזובייצק. המענין שבסיפורה, שגם אנשי ה'זונדר'
הקשוחים (יהודים שמתפקידם היה לקבל את המשלוחים שהגיעו
לאושוויץ, והגרמנים אימנו ו'תירגלו' אותם להתאכזר ולהמם את
היהודים האומללים, הבאים בשערי אושוויץ), מתגלים לעינינו

כיצור־אנוש, כיהודים בעלי לב רחום ורגש עז, המוכנים לכל סיכון כדי לעזור ליהודי (או ליהודיה) בעת צרתו:

"כאשר הגענו לאושוויץ ראינו על הרציף בחורים צעירים מסודרים בשורות ולבושים במדיפסים. הם נראו בעינינו — משלוח יהודים מגיטו לודז' — כמו אסירים. בפניהם ובעיניהם ניבט מבט של רחמנות כלפינו. ראיתי שהם זורקים לעברנו מבטי חרדה. את האסיר הראשון, שעמד מאוד קרוב אלי שאלתי: "אולי אתה יודע משהו על אנשי מאקוב בכלל ועל הורי ומשפחתי בפרט? — הם צריכים להיות כאן" — אמרתי. האסיר היפנה את ראשו ממני, כדי שאנשי הס.ס. לא ירגישו שהוא מדבר אתי. והוא לחש אלי ושאל אותי על זהותי, ומה שם הורי ממאקוב. בד-בבד הוא לחש לי: — 'ולחם יש לך?' השבתי לו, שאין לנו לחם. חיש-מהר הסתלק האסיר, קפץ לתוך איזה קרון צדדי ובזריזות רבה הביא שתי פרוסות-לחם, בשבילי ובשביל בעלי יחיאל בר. האסיר הצעיר אמר לנו: 'איכלו את הלחם עד שתגיעו למגרש-המיפקדים, שם אמורים הגרמנים לסקור אתכם, ואת — הוא פנה אלי — נישכי את השפתיים וצבטי את הלחיים שלך, שייראו אדומים, וכאשר הגרמנים ישאלו אותך בת כמה את, אימרי להם שאת בשנות העשרים'. מיותר לציין, שאני, כמו כל אלה שהגיעו מגיטו-לודז' מראנו היה מפחיד. כולנו היינו נראים כמו שלדים.

האסיר שהתעניין בגורלנו (ועלידי כך הסתכן ביותר, כי היה איסור מוחלט להחליף מלה — מצד אנשי ה'זונדר' — עם הבאים לאושוויץ) היה לייבל פוקס, בנו של ולוול קצב ממאקוב. כפי שהתברר לי לאחר מכן — היה זה הוא, לייבל פוקס, אשר הזעיק את יתר אנשי מאקוב באושוויץ וסיפר להם, כי בחורה בשם אידה כץ-בר, ילידת מאקוב הגיעה עם המשלוח האחרון מגיטו-לודז'. הם — אנשי מאקוב — מהיותם 'וטיקים' באושוויץ — עוד משנת 1942 — ידעו כבר, שכל משלוח של נשים וילדים מופנים הישר לעבר כבשני-הגז. הם החליטו איפוא לעשות הכל כדי להציל אותי. הם לקחו על עצמם תפקיד קדוש זה, להציל כל אשה מבין יוצאי מאקוב, אשר תגיע מגיטאות אחרים. אולם לא קל היה הדבר בבירקנאו.

לאחר ה'סלקציה' הראשונה שיכנו אותי ב'וורק-צה'. לעבודה לא הוציאו אותנו מן המחנה, וזה היה סימן מבשר רעות. גם את המיספרים לא קעקעו על גופנו. שוב ושוב עברנו מיונים שונים בידי הד"ר מנגלה ימ"ש, הידוע לשימצה.

הידיעה על בואי עשתה לה כנפיים חישמהר — כפי שהתברר לי אח"כ — בין הבחורים ממאקוב. כולם כאחד התענינו בגורלי וחרדו לשלומי. הראשון שבא לבקר אותי, היה יצחק גרינביץ, הוא בא כבר ביום הראשון. בתוקף תפקידו כחשמלאי ניתנה לו האפשרות להיכנס באופן חופשי למחנה-הנשים. הוא — תלמידי לשעבר — לא הכירני כלל, ואילו אני, פשוט התביישתי לרדת מהדרגש, כי 'שמלתי' (אם בכלל ניתן היה לכנות זאת בשם שמלה), הלבוש היחידי על גופי, נקרעה לי בלילה, וגווי היה חשוף לגמרי. בהחזיקי את ידי בצד הקרע של השמלה — בל יראה במערומי — ירדתי מהדרגש.

ראשית שאלתיו על גורל משפחתי. תשובה מפיו לא קיבלתי, אולם. כשדמעות זולגות מעיניו, הוא ביקשני להחזיק מעמד — פיסית ורוחנית. לא קל היה לי הדבר בלי בעלי, בלי ילדי, בלי משפחה — בודדה לגמרי.

יצחק הבטיח לי, כי הם, אנשי מאקוב, ישתדלו לתמוך בי ככל יכלתם. קודם-כל הוא 'חטף' שיחה עם 'זקנת הבלוק' וביקש ממנה שתתייחס אלי ביתר אהדה (שמתי לב שהוא תחב לה איזה מתת-יד), גם ביקש ממנה שתתן לי 'אפשרות' להימלט בעת שתתקיים 'סלקציה', וגם תעניק לי קצת יותר אוכל. בראותו את ה'שמלה' שלי, דאג מיד לשמלה ולפריטי-לבוש אחרים. והעיקר — הביא לי קערה מלאה עם איטריות מתוקות. מעדן שכזה לא טעמתי מזה שנים.

כעבור כמה ימים, התגנב ובא למחנה-הנשים — כדי לבקרני — יוסף לודבינוביץ'. הוא בא לראות אותי. היה זה סיכון גדול מצדו. הוא עבד ב'זונדר קומנדו', ועל צעדו זה עלול היה לשלם בחייו" (73).

נצנוצי אצילות במחשכי המחנות

מספרת גב' שושנה ארליך-זיו, שהיתה בעת פרוץ המלחמה נערה צעירה: "בינואר 1944 המחנה שלנו חוסל. לאחר המיפקד נדחסנו כולנו אל תוך קרונות-משא. בתוך הרכבת פגשתי הרבה מכרים מסוסנוביץ, ביניהם גם ד"ר ליברמן. הוא ניחם ועודדני. כאשר נסיתי לקפוץ מתוך הרכבת — הוא אמר לי: 'את צעירה, אנשים צעירים יחזיקו מעמד...'.

בהגיענו לאושוויץ, מיד ערכו לקבוצה שלנו 'סלקציה'. בגלל גילי הצעיר שאלו אותי: 'בת כמה את?', 'הוספתי לעצמי כמה שנים ואמרתי שאני בת 19, וכך נשארתי בקרב הקבוצה שנועדה לחיים'. בעת ה'סלקציה' ראיתי אשה צעירה יפה-פיה בשם טשארנה, על זרועותיה החזיקה ילד כבן שלוש, היא כבר היתה בתוך המשאית, ממנה לא חוזרים... איש ה'זונדר' דחפה החוצה מתוך המשאית, אולם כבר בלי הילד. האשה חיה עד היום. בעת החיפוש ניסיתי להסתיר שעון שהיה ברשותי. איתרע מזלי ומכשפה נאצית השגיחה בכך, היא השתוללה מרוב זעם והרביצה לי מכות-רצח עד לאבדן ההכרה. בוודאי היתה הורגת אותי, לולא התערבותה של משגיחה יהודיה (שהיתה כנראה ביחסים טובים עם הנאצית), שעשתה בידה מין תנועת ביטול. הודות ליהודיה הזאת נשארתי בחיים.

בכל יום הוצאו נשים שנועדו למיתה בכבשן. הצעקות זיעזעו אותנו. אני נזכרת: היתה אצלנו 'ראש הצריף', צעירה יפהפיה, אמרו שהיא בת-רבנים. יום אחד פרצה צעירה זו בבכי היסטרי וצעקה: 'לא מסוגלת יותר!' העוזרות שלה ניסו להרגיעה וביקשוה לשתוק, אולם היא המשיכה בצעקותיה: 'די לי בזה - כאשר קיעקעו לי את מספרי 74333, עשתה זאת נערה צעירה שהיו לה פני-מלאך, ילדה מאד מאד עדינה, מוצאה מלודז'. ממש נדהמתי כאשר ילדה זו שאלה אותי בהתרגשות ובהשתתפות: 'האם לא כואב לך הדבר...' כנראה שטרם נחנק אצלה רגש הרחמנות..." (73-א).

"הדוגמה האישית" של הצעירות הדתיות מהונגריה — באושוויץ

אם בסיפורים הקודמים ראינו את האשה היהודיה כנעזרת, כמקבלת סעד, עזרה והצלה מידיה של הגבר היהודי, הרי בסיפורים שלפנינו מתגלית האשה היהודיה כמקור לעידוד והצלה, כמטפחת את רגש האחוה במחשכי התופת, בהשראת האשה היהודיה קמו מפעלים גדולים של עזרה והצלה, האשה היהודיה היתה מקור והשראה לכל דבר נאצל וקדוש. באצילותה, תרמה האשה היהודיה לטיפוח רוח ההתנדבות והעזרה לזולת, היא שימשה דוגמה-אישית. גב' רעיה כגן, היא אשה לא-דתית, אולם מעשיהן של הבחורות הדתיות הקסימו והדהימו אותה — באושוויץ — והיא מספרת: בשלהי החורף של שנת 1944, נזדמן לה לרבקה'לה, לפגוש את אחד ממכריה משכבר הימים, מבני-עירה. האיש עבד במחסן עצי-ההסקה. שם היינו עוברים לפעמים. האיש — בן-

עירה של רבקה'לה — היה חולה, מזה-רעב, ידיו ורגליו צבו מקור, הוא קרא לה בקול-מאוב:

— 'רבקה'לה' — 'פרידמן' — מילמלה רבקה'לה בהתרגשות. ומאז אותו היום הטילה רבקה'לה על עצמה לדאוג לו, לפרידמן, ככל אשר יכלה, וגייסה את כולנו — את כל הבנות שעבדנו בלשכת ה.ס.ס. — לבוא לעזרתו של פרידמן. בשובו אט-אט לאיתנו, נהרו פניה של רבקה'לה. האיש — פרידמן — החלים במזון שרבקה'לה חכריתה מפיה, מפיה-היא. היא עשתה הכל למענו, ברצון ובאהבה".

ולחלן ממשיכה הגב' כגן ומספרת על השפעתן העצומה והחיובית, של הבנות הדתיות, על חברותיהן הלא-דתיות, בטיפול ערכי היהדות וערכי-אדם בעמק-הבכא של אושוויץ:

"קרוב ובא חג הפסח. האדוקות שבינינו גמרו אומר בליבן: לזון את עצמן ולהתקיים — בימי חג הפסח — בתפוחי-אדמה בלבד. הואיל ולא היתה להן כל תקוה לקבל מצות. הן קיוו שתוכלנה 'לארגן' תפוחי-אדמה, בנוסף על המנה היחידה הניתנת ביום ראשון.

הקשבתני לשיחתן שניהלו ביניהן רבקה'לה ואידה, היושבות בלשכה מאחורי. שתיהן דאגו מאוד לשמונת הימים — של פסח — בהם תצטרכנה להתקיים בלא לחם. במעמקי נשמותי התפלאתי לקנאותן ואדיקותן בדת, בתנאי המחנה. ידעתי שהן אינן אוכלות את הנקניק הניתן לנו, פרוסות דקיקות פעמיים בשבוע. רבקה'לה היתה אדוקה מאוד, יש שראו אותה כחשוכה. אבל כולנו ידענו שנכונה היא לעזור לכל אדם, למאמינים ולאתאיסטים גם יחד. מפוחדת ולגמרי לא-אמיצה היא בכל דבר הנוגע לעצמה. אבל יחד עם זה היא לא נרתעת מלעבור על החוק (של אושוויץ) ולכל פקודה, ולסכן את עצמה למען הזולת" (74).

פייגה האדוקה התחלקה בפרוסת-לחמה האחרונה

גם ניצולת-השואה, הסופרת רבקה פנחסיק, מעידה על רוח-ההקרבה וההתנדבות של האשה הדתית, והשפעתה החיובית על כלל ציבור הנשים היהודיות במחנות: "כל אחת מהנשארות הריחה את ריח החידלון. אפילו התפילות נעשו לנו מיותרות. שותקות ישבו הנשים היהודיות על הקש המפוזר וחיכו לסוף. רק פייגה האדוקה לא נשברה. היא הגישה את פרוסת-לחמה האחרונה, לחברתה שהתעלפה, ואמרה לה. — 'בכל צרה, שלא תבוא, חייב אדם לבטוח ברחמיו של השם ותברך — היום יש בדעתי לצום' — (75).

הבו גודל לנדיבות-לבה של האשה היהודיה

היסטוריון וחוקר השואה, ד"ר עמנואל רינגלבלום רושם ביומנו, מיום 42.6.10 את הדברים הבאים, על תרומת האשה לחיזוק העם בכלל, ולקיום המשפחה היהודית בתקופת השואה, בפרט:

"ההיסטוריון, כאשר יכתוב בעתיד את קורות הימים, יצטרך להקדיש דף מיוחד לאשה היהודיה במלחמה זו. האשה היהודית תתפוס דף חשוב בהיסטוריה היהודית בזכות כושר-סבילותה, במיוחד. הודות לה יכלו אלפי משפחות להחזיק מעמד בתקופה מרה זו" (76).

אוצר החכמה

מעידה ניצולת-שואה, שנשארה בחיים — לפי דבריה — בזכות מסירותן של חברותיה באושוויץ: אני שוכבת על הדרגש, כפופה ליד הקיר. עיני מטושטשות כבר לגמרי מן החום הגבוה — גם אותי תקפה מחלת-המוות של אושוויץ. אירקה, חברתי הטובה ניגשת אלי, כשהדמעות בעיניה חונקות את גרונה, ואומרת לי:

— 'רחל, שמעי, לא אשאיר אותך כאן, לבדך. יחד יקחו אותנו לתא-הגזים, כי בין כה גם אני לא אחזיק מעמד עוד זמן רב'.

— 'שמעי' — אני לוחשת לאירקה — 'לכי לעבודה, אין כל טעם שתישארי אתי! את עודך בריאה, אולי תחזיקי מעמד. הרי המלחמה לא יתכן שתיארך עוד זמן רב. במה תעזרי לי, אם תצטרפי גם את אלי ותלכי עמי לאבדון?'. לא עזרו שידולי, הפצרותי ודמעותי — אירקה היקרה נשארה עמי" (77).

רופא-הנשים, פרופסור אהרן פרץ מחיפה מעיד: "גבורת האשה בגיטו היתה גדולה מגבורתו של הגבר, וסבלה היה גדול מסבלו. מלבד התפקידים הרגילים, שהוטלו על כל יהודי בגיטו, כמו עבודת-הפרך, נאלצה האשה גם לדאוג בערבים לצרכי בעלה וילדיה. התנאים הקשים בקיטוני הגיטו הצרים והדחוסים, היו קשים במיוחד בשביל האשה. ההווי הנשי והאינטימי שלה היה רצוף סכנות, מפאת הפקודות החמורות והאכזריות שגזרו על ההריון והלידה. בשעות הגורליות היתה האשה היהודיה מחזיקה מעמד בצורה נאה ואמיצה יותר מן הגבר. במצוקת החיים הקשים

אוצר התנ"ך

היתה האשה היהודיה נושאת את המשא של הרעיה והאם על כתפיה ברוב כבוד וגבורה עילאית.

1234567

כרופא־נשים ניתן היה לי לראות ולהיות עד ברגעיה הקשים ביותר של האשה, ובכל פעם הייתי מעריץ מחדש את כוחותיה ואת גדלותה" (78).

אוצר התנ"ך

"דאגותיה" של רבקה אלתר־רפפורט

כן, אין כל ספק, שהחינוך הדתי היה הגורם הדומיננטי בהתנהגות הציבור היהודי בתחום שבין אדם לחברו. ביומנו — שנכתב בגיטו־וארשה — כותב הסופר החרדי ד"ר הלל זיידמן: "אני פוגש את רבקה אלתר־רפפורט (בתו של האדמו"ר שליט"א מגור, בירושלים — שניספתה בגיטו־וארשה), אין לה, לאשה זו, אלא דאגה אחת: מה שלומו של המחנך מר אורליאן, מנהלו לשעבר של סמינר 'בית יעקב', ומה הוא אומר על המצב? כפי שאנשים מספרים לי, יובדת היא — רבקה רפפורט — במטבח של המפעל. בנוסף לשתיים-עשרה שעות עבודה ליום, מוסיפה היא עוד לילות אחדים בשבוע, כדי להיות משוחררת מעבודה בשבת. ובנוסף לכל זה היא עובדת לילה אחד במקומה של יוכבד לוין־אלתר (אחותו של הרי"מ לוין ז"ל), כדי לפטור גם אותה מחילול־שבת.

— 'בשבילי הדבר ברור' — אומרת לי רבקה — 'בשבת איני עובדת. ומה יכול להיות, מוכרחה אני דווקא להיות? ! על-כל-פנים, איני מוכרת את השבת שלי' — אומרת היא לי בהחלטיות ובפשטות " (79).

מסירות־נפש לעשיית צדקה במחנות־הנשים

נעמי וינקלר, בת העיר מונקאץ', היתה עדת־ראיה למעשים של קידוש־השם והקרבה למען הזולת, שעשו צעירות יהודיות במסירות־נפש כה גדולה ומופלאה:

"בעשרת ימי־התשובה' לקחו הנשים במחנה את מנת־לחמן הזעומה, שלא הספיקה להן אלא לצורך הקיום המינימלי, ונתנו את מחצית המנה לחלשות ולעניות ביותר, כדי לקיים בדרך זו את מצוות מתן הצדקה.

במחנה־טורון (פומרן, לשעבר השתייכה לפולין), שמרו הבנות גם על מנהג ה'כפרות', פעם, בשעה שעבדו בשדות האחוזה, צדו דג בנהר הוויסלה, השתמשו בו איפוא ל'כפרות'. במחנות אחרים — של נשים — לקחו את מנת הלחם וחילקו אותה לשם 'כפרות'. פעם־כאשר קיבלו פרס־כספי על הצטיינות בתפוקת מיכסת־

עבודה גבוהה, פדו את ה'כפרות' בממון (לפי הדין בשו"ע). את פדיון ה'כפרות' חילקו בין החברות הזקוקות והחלשות ביותר. החובה המעציבה של קבורת המתים היתה מוטלת גם עלינו, במחנות-הנשים. קרה מקרה טרגי, ובמחנה-טורון איבדה עצמה לדעת נערה צעירה. גופתה נמשתה מן הנהר. אחרי שערכנו לה 'טהרה', נדבנו, כל אחת מהחברות הכלואות במחנה, פיסות בד לבן נקי, כדי להלביש אותה בהן. נאלצנו לקבור אותה בקבר, שתמיד פרצו בו מי-התהום. אחרי שהחברות התפללו עלי-יד הקבר, ישבו הנערות על הקרקע 'שבעה', ובתוך האוהל — בו התגוררה הנערה המנוחה — הדליקו נר-נשמה.

כמעט בכל מחנות-הנשים נהגו לומר מזמורי תהלים להבראתם של החולים והגוססים, ובמקרה של בר-מינן (מת), ישבו גם 'שבעה' והדליקו 'נר-נשמה' (80).

מעשי צדקה מופלאים של הניה שוורץ בפודהייצה

לציון מיוחד ראוי סיפורה האישי של הניה שוורץ, בת הקהילה העתיקה פודהייצה שבפודוליה, אשר אומץ-לבה ומסירות-נפשה למען הזולת לא ידעו גבול או מעצור. משך חדשים רבים חירפה נפשה, התגנבה אל מחוץ לגיטו והתהלכה בין הגויים — שרובם הכירו אותה בתור יהודיה, ולעתים קרובות אף ניסו להסגירה לידי הגרמנים. לא נתנה לבה לכך, והמשיכה 'לשוטט' בין הגויים, כדי לפרנס ולקיים עשרות יהודים שהסתתרו בבונקר:

"חליתי בטיפוס-הבטן וחומי הגיע ל-42 מעלות. הורידו אותי לבונקר כי מפקד הגיסטאפו, הרוצח הרמן מילר, נוהג היה לרצוח את החולים. בבית לא היה פירור אוכל להחיות את הנפש. בתי גניה, בת השמונה, הסתכנה וקפצה מעל לגדרות הגיטו, התרוצצה וחיפשה — בין הגויים — מעט אוכל כדי להציל אותי ממוות. פעמים רבות תפסו 'שקצים' (בחורים פולנים) את הילדה ורגמוה באבנים. פעם נשארה הקטנה שוכבת בשלג וכמעט קפאה מקור. ילדתי היתה מתחננת אצל הנשים הנוצריות לרחם על אמה השוכבת חולה אנושה, ולתת לה קצת אוכל, וככה הצילה אותה הילדה שלי. בינתיים הוטב מעט מצב-בריאותי והתאוששתי ממחלת הטיפוס.

תמורת תשלום של 50 דולר קיבלתי רשיון, בתור תופרת כביכול, מטעם הגיסטאפו. למרות התעודה, חייבת הייתי לשאת על בגדי ה'מגן דוד'. אולם איכשהו 'הסתדרתי' עם זה, לבשתי והתעטפתי בצעיף גדול כמו הנוצריות, ושמתי מטפחת שחורה על ראשי; וכך הייתי נראית כמו גויה כפרית, בהסוואה זו הייתי משיגה יום-יום מעט אוכל. ובכדי שאיראה כ'תופרת', נשאתי

אתי כלי-תפירה וכדומה, לשם החלפתם במצרכי-אוכל. לרוב נדדתי למקומות מרוחקים ביותר מפודה-ייצח, ובבית חיכו לשובי הילדים, בעלי וחותני. הם חיכו לי בכליון-עיניים וציפו לבואי. בכל פעם כשחזרתי, כאילו שבת מ'עולם האמת'...

פעם חזרתי מהכפרים באמצע היום, כשאני עמוסה צרכי-אוכל, והנה לפתע, בא לקראתי ראש הגיסטאפו כשהוא רכוב על אופניו וקורא לי לעמוד. לא איבדתי את עשתונותי והתחלתי לרוץ ב'זיגזאגים' (דילוגים) בתוך הסימטאות שמחוץ לגיטו, (לגיטו לא רציתי להיכנס, שם לא היה לאן להימלט) וכך נבלעתי בין המוני הגויים ועברתי דרך בית שרוף ושם התחבאתי עד מאוחר בלילה. ראש הגיסטאפו לא יכול היה לרוץ עם אופניו בסימטאות הצרות. אמנם אנשי הגיסטאפו חיפשו אחרי, אבל לא הצליחו לתפוס אותי. ממחבואי השקפתי — דרך חור — עד שנעלמו רודפי הרוצחים. מאוחר בלילה התגנבתי לתוך הגיטו, כשנכנסתי לביתי, פרצו בני-משפחתי בבכי היסטרי. לא האמינו שעוד יזכו לראותני בחיים.

לא עבר זמן רב, ושוב יצאתי מן הגיטו. וכי ברירה היתה בידי. הרעב הציק לנו והתשוקה לחיים עשתה את שלה, וכך למרות הסיכון הגדול, יצאתי שוב להביא אוכל למשפחתי, תמורת חפצים שונים שמסרתי מאז לנוצרים. אולם איזו תמורה יכלו להציע לי עבור חפצינו הטובים ביותר שהיו לנו, כאשר בעיניהם — בעיני הגויים — נחשב כחשד גדול, עצם העובדה שהם נותנים לי לחיות, ואינם מסגירים אותי לידי הגיסטאפו.

כאמור, נאלצתי לדאוג לחותני הזקן, שהיה יהודי משכיל וירא-שמים גדול. כן חייבת הייתי לדאוג לנתנאל שכטר ואשתו רבקה, ולעוד יהודים רבים. בביתי נמצאו — בנוסף למשפחתי — מנדל אבנד עם בתו רחל, גיסי דוד שוורץ, אשתו ינינה ושני ילדיהם, אחותי ליבה פינק עם בעלה לייב ושני ילדיהם, מר ברגמן ואשתו וילדיהם, שני צעירים ונערה זרים. גיטל פינק מזבלוב, האלמנה מילשטוק ושני ילדיה, בראנצ'ה פינק, אחותו של שלמה גלוק, פפי אלטיין, בת-אחותי ובעלה הרש, פפי ורבקה הלה, הבנות של רוזה ולייב הלה, טוביה ברייניס, אשתו ואחותה, הגב' קרונה, סימה וייסמן, דונצ'ה רוזמן, גב' מרגליות ושני ילדיה, אבא פיש, אהרן ופפי פיש, מוטי פיש, מר סלופ וכל משפחתו.

כן, הייתי אמיצה, ניחנת, אז, באומץ-לב יוצא מן הכלל, בהעזה ללא-פחד. פעמים רבות ראיתי את המוות נגד עיני, ובכל זאת לא נרתעתי והמשכתי לנהל את המאבק על החיים והקיום. התשוקה לחיים הלכה וגברה. ושוב זימנה לי ההשגחה העליונה

'מעשני נסים' מפואר: — יום אחד עבר בעלי בשערי הגיטו, והנה עבר על פניו אוקראיני אחד בשם פאטרה, שעבד עם בעלי בתקופת השלטון הסובייטי בטחנה המקומית. כעת, תחת שלטון הנאצים, עלה לגדולה ונעשה פנקסן-ראשי של הטחנה. אוקראיני זה ריחם על בעלי ותחב לו בחשאי כמה חפיסות סיגריות. הסיגריות היו באמת בשביל בעלי כמתנה מן השמים. ברם, בעלי ביקש מהאוקראיני לספק לנו קצת אוכל. אמר האוקראיני לבעלי: — יש לי אמון רב בך, אני בטוח שלא תבגוד בי — הא

לך מפתח של אחד המחסנים בטחנה, וקח לך כמה שתרצה!
ניצלתי את אומץ-לבי ורצתי הרבה פעמים אל מחסן הטחנה, ומילאתי את הכיסים שמתחת לשמלתי. כך המשכתי והסתכנתי ב'טיולי' בכל יום לטחנה, עד שיום אחד ראה אותי גוי אחד בשם טומשבסקי, מעריץ נלהב של הנאצים. שונא-ישראל זה אסף את הגויים והסיתם למסרני לידי הגיסטאפו. הם עצמם לא רצו 'להתעסק' בי, רק הסכימו להסגיר אותי לידי הגרמנים. ברם, בין האוקראינים היתה אשה אחת 'צלבנית' ומאוד דתית. היתה מוכרת בסביבה בתור 'מגדת העתידות'. מתוך קלפים. פעם, כשעברתי ליד ביתה, עמדה ליד החלון וקראה לי. האשה ממש בכתה לפני, וביקשה שאחוס על עצמי ולא אסתכן עוד. אין היא מעוניינת לדעת מה אני עושה בסביבה, בסימטאות הצדדיות, 'אבל עלי לומר לך את האמת — אמרה לי 'מגדת העתידות' — כל השכנים זוממים נגדך, ה'יזדובקה' (יהודיה) המסתובבת בסביבה יותר מדי, והם החליטו להסגיר לידי הגיסטאפו.

בלב כבד חזרתי אל הגיטו. חשבתי בלבי: הנה הסדק הקטן של עזרה והצלה שנפתח לפנינו, להישאר בחיים — גם הוא ננעל. אותו לילה חלמתי חלום: אבי המנוח בא אלי בחלום וגער בי: **די לך להתרוצץ!** — קפצתי משנתי תוך פחד גדול. למחרת היום לא יצאתי מן הגיטו אל הטחנה. הרגשתי היתה רעה. לא סיפרתי לאיש על הקורות אותי, לא רציתי להדאיג את יקירי. לאחר-מכן נודע לי שבאותו היום שלא הלכתי לטחנה, הקיפה הגיסטאפו את השטח סביב הטחנה, עשו זאת לאחר שהגויים הודיעו להם, שאני מסתובבת שם כל היום, והם עמדו לאסור אותי.

לאחר יומיים — כאשר הרעב הורגש בבית — שוב לא יכולתי להתגבר על 'יצר הרע' שבי, ושוב התגנבתי לעבר הטחנה כמקודם. ליד המחסן עמד אוקראיני ושאלני: — 'לשם מה את מסתובבת כאן, 'יזדובקה'? עשיתי עצמי כלא-שומעת, נכנסתי לבית-שימוש, ועמדתי שם כחצי שעה, עד שהאוקראיני הסתלק.

ואז פתחתי את המחסן במפתח שהיה בידי, מילאתי את כיסי והחילותי לחזור הביתה, ואז אירע דבר שלא שיערתי מראש. שני 'שקצים' קטנים, רצו אחרי בצעקות: ^{א"י"ח 1234567} 'זידובקה', היי, **בואו חברה!** מיד נצטרפו אליהם כנופיה שלמה של פורעים קטנים שצעקו בקולי-קולות: — ^{אוצר החכמה} 'בואו ונחטוף את הז'ידובקה' ונקבל תמורתה סוכר ונפט' (זה היה הפרס שניתן ע"י הגרמנים עבור הסגרת יהודי לידיהם). התחלתי לרוץ בחיפזון דרך גנים ובוסתנים, תוך התחמקות מהכנופיה הדולקת אחרי. לבסוף הצלחתי להתגנב אל נוצריה אחת שהכרתי, כשנכנסתי אליה, הבינה הגויה שבאתי להתחבא, ואמנם היא הסתירה אותי. לא עבר זמן רב, ו,השקצים" הקטנים התדפקו על פתחי-ביתה וחיפשו אחרי, אך הגויה טענה שלא ראתה איש. זמן רב חיפשו אחרי הפורעים הקטנים. הגויה החזיקה אותי בביתה עד השעות המאוחרות בלילה, עד שנוכחה לדעת שהדרך פנויה ואז הודיעה לי, שאני יכולה ללכת. היא הכינה לי שק עם שזיפים, ולתוך צעיפי הכניסה לי דגי-מלוח. ^{א"י"ח 1234567} הורידה מעל שרוולי את ה'מגן דוד' ואת ראשי עטפה במטפחת כפרית לבנה, רק אז אמרה לי ללכת.

חזרתי והתגנבתי אל הגיטו. את השק עם מצרכי האוכל זרקתי דרך הגדר, ובעצמי קפצתי מעל לחומה. כשהגעתי הביתה וסיפרתי את כל מה שעבר עלי, נטל בעלי ממני את מפתח המחסן ואמר לי, שבזה עלי לסיים את פרשת סחיבת מזון מן המחסן".

מובן, שהינה שוורץ לא חתמה בזה את פרשת הברחת המזון — אדרבה! היא המשיכה בכך, במשנה מרץ, עוד זמן רב, עד שבפעם האחרונה — היא מספרת: "ניצלתי שוב. עם הגיעי הביתה בכו הכל. איש לא האמין, שעודני בחיים, לאחר כל ההרפתקאות שהתנסיתי בהן. וכולם נשבעו, שזו הפעם האחרונה שהתירו לי לצאת מהגיטו. הם הצהירו, שאם נגזר עלינו למות — מוטב ונמות כולנו יחד" (81).

"הגוי" שזרק "אבנים" על יהודים

לגבורה אנושית יש צורות-ביטוי שונות. במיוחד אמורים הדברים לתקופת השואה. היו יהודים שהצטיינו באומץ-לב, בקרבות עם נשק ביד, יש שלחמו בקרבות פרטיזניים — בקרבות גלויים ובמחתרת. היו יהודים שנלחמו בגבורה עילאית, כדי לקיים את מצוות השם במחנות-התופת. אולם היו גם יהודים — והם היו רבים מאוד — שנתנו ביטוי לגבורתם הנפשית על-ידי הושטת עזרה לזולת, אנשים שסיכנו את חייהם כדי לעזור

ליהודי אחר, לפעמים ליהודי בלתי מוכר ואלמוני, גבור כזה היה בחור יהודי מהעיירה **מייכוב** שבפולין, וקלמן שמו: "על המקרה המעניין דלהלן סיפרו לי ידידי בעת ביקורי בפולין, בשנת 1949: 'היה זה בשנת 1943, כאשר היו מובילים לעבודות-הכפייה את היהודים הכלואים בגיטו של קראקא (קראקוב), ממחנה 'פלאשוב' (שעמד במקום שהיה מקודם בית-העלמין העתיק של יהודי קראקא) — בשעות הלילה, או כאשר היו חוזרים מעבודתם בשעות-החשיכה; האסירים היו צועדים תחת משמר מזויין, היה קלמן רץ לפתע לצידי-הדרך — שם היו עוברים היהודים — והתחיל ל'גדף' ולקלל את היהודים 'המצורעים' הללו, והוא — היינו קלמן — לא הסתפק במלים של גידוף, אלא היה זורק בהם 'אבנים'. 'אבנים' אלו הכילו, כמובן, מצרכי אוכל ארוזים, כגון: לחם, תפוחי-אדמה ומזון חיוני אחר. היהודים שה'אבנים' פגעו בהם, היו תופסים אותם תוך כדי הליכה, הכניסו את המצרכים לתוך כיסיהם וברכו את 'הגוי' האלמוני, 'המשוגע' שכה היטיב עמהם. קלמן בוודאי היה ממשיך במעשיו הטובים כלפי אחיו הסובלים, אלמלא נאסר בשל הלשנה מצדו של פולני, 'צייד יהודים' — שהכיר את קלמן. הגרמנים אסרו אותו, הובילו אותו לגיסטאפו והוציאוהו להורג. הי"ד" (82).

יהודי רדזימין דואגים לאחיהם "הפליטים"

"צפיפות הדירות הכבידה מיום ליום ברדזימין, והמצב נעשה חמור יותר ויותר. הגענו להכרה שיש צורך דחוף בהקמת משרד-לדיוור. בגלל ניסיוני בפעילות ציבורית, הוטל עלי התפקיד לטפל בועדה הזאת, בה השתתפו גם — במסירות רבה: ר' ברוך יוניש, ר' ניסן זילברשטיין, ר' חיים-לייב ליבראנט ויחיאל שצ'פנסקי.

ניצלנו את כל האפשרויות כדי לאכסן את כל מחוסרי-הדיוור. לאחר שיפוץ מאולתר, הפכנו כל הביקתות והמחסנים — לדירות. בית-המדרש, בית-הכנסת וה'פוליש', ואפילו 'חדר-הטהרה' — נתאכלסו בפליטים שהגיעו לרדזימין. השיפוצים נעשו על חשבון הקהילה (היודנראט). סוחר-העצים ר' חיים-לייב ליבראנט ור' ניסן זילברשטיין הוכיחו ענין רב ומסירות גדולה בשביל צרכים דחופים אלה, וכך יכולנו לבצע עבודה חשובה זו — פתרון בעיית הדיוור לפליטים — תוך זמן קצר ביותר. כל הפליטים מחוסרי-הגג לראשיהם — קיבלו דירות.

בריזמנית הוקם גם ועד-עזרה למען הפליטים, שמתפקידו היה לדאוג לפליטים שהגיעו ממקומות אחרים, וכן גם בשביל

הנשרפים מחוסרי-הגג, המקומיים. ועד זה היה מורכב מ: ניסן זילברשטיין, ברוך יוניש, אליעזר הנדל, פסח מילגרום ויחיאל שצ'פנסקי. ועד זה בא מיד במגע עם הג'וינט בווארשה, כדי לקבל ממנו את העזרה הדרושה עבור הפליטים שהתגוררו ברדזימין. העסקנים הנ"ל השקיעו הרבה מרץ, תושיה ודביקות כדי להשיג את מירב העזרה לטובת הנצרכים. העזרה שהוגשה לנזקקים, היתה — במקרים רבים — בבחינת הצלת-נפשות.

באותם ימים קשים הוכיחו יהודי רדזימין הרבה נכונות-נפשית והקרבה למען הנזקקים. הדבר בא לידי ביטוי בצורות שונות, הן לגבי הכלל והן לגבי-הפרט. הוקם מטבח-ציבורי שחילק מדי יום — בין הנצרכים — כ-1500 מנות ארוחת-צהריים, וכן גם מצרכי-אוכל 'יבשים' שונים. משקל רב היה לימפעל ההלבשה וההנעלה, שאסף וחילק בין הנזקקים דברי הלבשה ולבנים, כלי-מיטה וכדומה. כן דאגה ועדה זו להספקת חומרי-הסקה לחימום הדירות.

כדאי לציין את המעשה היפה והאצילי של ברוך יוניש, אשר ויתר בתקופת הגיטו על כל חובותיו, שאנשים היו חייבים לו, נוסף לכך, החזיר גם את כל המשכונות שיהודים מישכנו אצלו תמורת כספי 'גמילות-חסד' שהילוה לבעליהם, וכן כספי נדוניות, שיהודים נהגו 'להשליש' אצלו. בצורה דומה נהג גם ניסן זילברשטיין. היהודים בגיטו רדזימין ידעו להעריך אל נכונה את המעשים האציליים האלה" (83).

שמואל גרין: "בכל מצוקה זימן לי הקב"ה עזרה"

"האם נתקלתי בנדיבות-לב, בעזרה לזולת, במחנה? אתה שואל אותי" — אומר לי ידידי ובן-עירי, שמואל גרין, תושב קרית-אתא — 'ובכן אומר לך: לכל מקום שנדמנתי בנדודי הרבים במחנות השונים, בכל התלאות שהתנסיתי בהן, בכל ה'חוויות' והמצוקות האיומות שהתייסרתי בהן — תמיד זימנה לי ההשגחה יד-עוזרת ותומכת, והודות לעזרה זו נשארתי בחיים. כך היה במחנות-פוזן, שם הייתי למעלה משנה, וכך גם היה באושוויץ וביתר המחנות. באושוויץ, למשל, הייתי במצוקה גדולה: עבודת-פרך, רעב וכל מיני מרעין-בישין. הייתי מאוד תשוש ומיואש, עד כדי שהרגשתי שלא אוכל עוד להמשיך ככה זמן רב. ואז, שמעתי שיוצא משלוח לגיטו וארשה. מאוד רציתי להצטרף למשלוח הזה. לא היה לי חשוב לאן, העיקר לצאת מאושוויץ. אבל, לצערי, לא רצו לצרף אותי. לא לקחו יוצאי פולין, רק יהודים מצרפת, בלגיה או הונגריה. הסתכנתי ו'הסתננתי' בין אנשי הונגריה (בעזרתם של כמה מחברי יוצאי

הונגריה). וכך הגעתי בקיץ 1944 לגיטו וארשה. ^{אורח' 1294567} הייתי תשוש וחולה, אך היה לי 'מזל', איכסנו אותי בתוך בלוק של 'מיוחסים', של אנשי צרפת (למעשה, רובם של היהודים הללו היו יוצאי פולין, שישבו שנים אחדות בצרפת, ומשם גורשו לאושוויץ). ^{אורח' 1294567} יהודים אלה שמצבם הכלכלי — בהשוואה אלינו, יוצאי פולין — היה טוב יחסית, תמכו בי ועזרו לי ביד-נדיבה. כעבור זמן-מה התאוששתי וחזרתי לאיתני.

מאחר ועבודתנו — של היהודים ה'קצטניקים' — היתה בפינוי ההריסות של וארשה, נדבקתי כנראה וחליתי במחלת-הטיפוס. להיות חולה ולא לצאת לעבודה פירושו היה, במצבי — מוות בטוח. ואמנם כבר רשמו את מספרי. אבל, שוב זימנה לי ההשגחה עזרה בצורה מופלאה: תוך שאני שוכב ב'חדר-החולים' ^{אוצר החכמה} וחכיתי ל'תורי', שיבואו ויקחו אותי לשרפה (כדי להדביר ^{אוצר החכמה} מגפה, היה לגרמנים 'פטנט' פשוט: לקחו את כל החולים ושרפו אותם, וכך 'נעלמה' המחלה כהרף-עין). המישרפה היתה בווארשה, בבית שברחוב גנשה 45. לפני המלחמה למדתי באותו בית, שם התקיימה הישיבה ה'בריסקאית', 'תורת חיים' על שמו של הגאון רבי חיים מבריסק זצ"ל. לגבי, היה בכך משמעות רבה, שדוקא באותו בנין בו למדתי תורה אצל ראש-הישיבה, ה'סגי נהור' המפורסם — דוקא כאן אצטרך לסיים... והנה יום אחד, כשאני שוכב כל כך שקוע בהרהורי העצובים, מתקרב אל דרגשי אחד ה'צרפתיים', כאילו היה מחפש אחרי מישוהו. אחר שהחלפנו כמה מלים אתו, התברר לי, שבסך-הכל הוא יהודי שמוצאו מהעיירה סטרצוב (עיירה השוכנת בין פיוטרקוב-לודז' וויילון). ובכן היינו 'שכנים', שמוצאם מאותה הסביבה. היהודי שמח בי ביותר, הוא חיפש, למעשה, אחרי אדם אצלו יוכל להסתיר את 'מטמונו', שהיה ברשותו, מאחר ואצלם הבריאים עמדו הגרמנים לערוך חיפוש מדוקדק. לא התנגדתי לכך שיסתיר אצלי את ה'צרור' שלו. למחרת בא ולקח בחזרה את פקדונו. מני אותו יום — במשך כל ימי שהותנו בווארשה — הרגיש אותו יהודי 'צרפתי' במחויבות מוסרית לעזור לי. ואני חייב לציין, שיהודי זה השתדל מאוד לגמול לי על הטובה שעשיתי לו.

גם לאחר שעזבנו את וארשה והגענו לבוכנוואלד, נעזרתי רבות בידי יהודים שונים, במצבי מצוקה שונים — עד לשחרורנו באביב 1945' (84).

המטבח-הציבורי לנצרכים — בביאלובז'ג

מעיד ומספר, ניצול-השואה ר' אברהם-יעקב קולסקי, מיוצאי קהילת סקרניבניץ: "אחרי פרוץ המלחמה בין גרמניה לרוסיה — ב-22 ביוני 1941 — תיכף ומיד אירגננו בביאלובז'ג — שם חייתי בזמן המלחמה — בית-תמחוי, מטבח-עממי לנצרכים, ובמיוחד בשביל הפליטים העוברים ושבים זרך העיר הזאת, בעבודה ציבורית חשובה זו, היה גם לי חלק גדול. לצערי, נאלצתי להפסיק בעבודה חיונית זו, לאחר שחליתי בטיפוס-הבהרת, והייתי מרותק למיטה משך שלושה שבועות" (85).

יהודי פרושקוב עוזרים לפליטים

כדאי לציין קטע מתוך יומנה של חנה גלברד, יוצאת העיירה פרושקוב (ליד וארשה), בקטע זה בא לידי ביטוי ההזדהות העמוקה וההקרבה, של כל יהודי, כלפי אחיו הפליט: "באותם ימים נוראים, כאשר וארשה היתה נתונה במצור (בראשית המלחמה, ב-1939), נתמלאה עירנו רבבות פליטים יהודים. חלק מהם התכוון להגיע לווארשה הבירה. אבל האויב הנאצי הקדים אותם, והם לא יכלו להתקדם — לווארשה • יאף לא לנסוע חזרה למקומותיהם.

יהודי פרושקוב השתדלו לעזור לפליטים אלה כמיטב יכולתם. היהודים האלה אוכסנו במוסדות-הציבור היהודיים, בבתי-ספר וגם בבתים פרטיים. בעטיה של הצפיפות נאלצו רבים מן הפליטים אף ללון ברחוב. נשי היהודים בפרושקוב בישלו בשביל הפליטים מרק חם, וכן חילקו להם שמיכות. בפעילות ציבורית זו הצטיינה, במיוחד, אשת המורה קוזיברוצקי. גם לאחר שווארשה נפלה בידי הקלגסים הגרמנים, וחלק מהפליטים החל לעזוב את פרושקוב, רובם נשארו בפרושקוב והת'אזרחו' בה" (86).

מסירות-נפש של יהודי הונגריה לעזור לאחיהם — במתנות

מן הראוי לציין את גדולתם של יהודי הונגריה הכלואים במחנות-התופת וההשמדה, לבוא לעזרת אחיהם הנמצאים במצוקה. הם השתדלו במסירות-נפש יוצאת מן הכלל, לעזור לאחיהם שהתייסרו ונמקו במחנות-הריכוז והעינויים. תיאור על כך אנו מוצאים בספרו של ר' ירמיהו טסלר — מיוצאי הונגריה — 'זכור ואל תשכח', פרק מופלא ממסכת הירואית זו: "עלי לציין את מסירות-נפשו של הרב גרוס לטובת היהודים הכלואים והמדוכאים בכלל, ולמען נקיי הדעת שבתוך הגיטו בפרט, למען יהודים אלה שלא רצו להתגעל במאכלות אסורים. הרב גרוס, הוא אשר השליך את נפשו מנגד, כדי לספק להם

את ההכרחי לקיום גופם. בהתקרב חג הפסח, למשל, לא נח ולא שקט עד אשר עלה בידו — בקשיים עצומים ובמסירות נפש לא־קטנה — לאפות מצות כשרות. ובליל התקדש חג־הפסח, ערך הרב גרוס 'סדר' כדת וכדין.

ואילו במחנות, יכול אני לציין: במשך חמישים ימי עבודתי במטבח־המחנה בקאופרינג, עמדו לי כדי לבוא במגע ולהתידד עם כל 'אצילי' הרשע שבתוך המחנה, ובעיקר עם הקצב; מדי לילה, בעת שצועני מרושע זה נרדם, ובעיקר לאחר שהשקיתי אותו במעט היי"ש שהיה ברשותי, נהגתי ללכת בשקט למטבח, למקום שם עמדו מיכלי־האוכל הענקיים והורדתי מעליהם את כל השומן שהיה צף למעלה, מעל למיכלים. לאחר מכן הלכנו ביחד עם הרב גרוס וחילקנו זאת לאסירים היהודים, החולים. הוא — הרב גרוס — חילק את השומן בין הרבנים והחסידים, ואילו אני — בין שאר היהודים הפשוטים. במיוחד השתדלתי לחלק זאת לחולים ששכבו באוהל המיוחד. באוהל שליד המחלקה שלנו, נמצאו בין החולים אנשים מאוד מכובדים. רבים מהם אמרו לי בפה־מלא, כי רק הודות למעט השומן שקיבלו מידינו, החזיקו מעמד ברעב ובמצוקה.

באותם הימים הקשים הגיע למחנה '3' אסיר אחד, שהיה בשבילנו אורח חשוב ביותר, היה זה הרב ז'גאון ר' יהודה איזקסון מסיגעט (חתן מרן בעל 'עצי חיים'), הוא הגיע אלינו למחנה עם עוד יהודים מכרים וידידים. מאחר והיה יהודי מאוד חלוש, השגנו עבורו שחרור למשך שלושה ימים (תמורת שוחד, כמובן). גם עבור יתר האנשים שבאו אתו, ואשר גם הם היו במצב־בריאות קשה השגנו שחרורים מעבודה. בינתיים השתדלנו למענו, ובעזרת הרב גרוס נתקבל הרב איזקסון לעבודה במטבח. הודות לכך הצליח הרב להחזיק שם מעמד בתקופה נוראה זו" (87).

אסירים תורמים — למען אסירים רעבים יותר

דניאל פרייברג, כיום חבר הקיבוץ "לוחמי הגיטאות", מספר על דאגה עמוקה של היהודים כלואי המחנה ב"בודזין", שהיו רעבים־פחות, למען אחיהם שהיו יותר רעבים מהם:

"צורפתי אף אני לקבוצת־הבנין והייתי 'המארגן' הראשי של הקבוצה כולה — ברכישת ואספקת מצרכי־אוכל — משום שאיש מבין חברי הקבוצה לא הכיר את איכרי הסביבה ההיא, ולא היה מוכר אצלם כמוני. אני הייתי זה שהיה קונה את המצרכים מן האיכרים. מאז היינו נוהגים ומכניסים את מצרכי־האוכל

— שהבאנו אתנו ממקום העבודה, בלי פחד ומורא והיינו מחזיקים אותם בארגז כלי-העבודה שלנו שהיה נעול. מעכשיו נטלנו על עצמנו את הדאגה גם לאלה מקבוצתנו שלא הצטרפו אלינו ושלא נסעו אתנו, ואשר לא היתה להם כל אפשרות לדאוג לעצמם בבודזין. הוחלט בינינו, שאי-אפשר להפקירם לחרפת-רעב, בו בזמן שאנחנו עושים עסקים טובים ומרוויחים יפה. מהרווחים האלה הפרשנו חלק נכבד בשביל לחם, למען אלה החסרים אותו. מי שהיה ברשותו קצת כסף קיבל מאתנו את הלחם במחיר הקניה, ואילו מחוסרי-הכסף קיבלו את הלחם — חינם".

מאידך, מספר אותו דניאל פרייברג, על העזרה והסעד שהוא ואחרים קיבלו מידי יהודים כלואים במחנה אחר, תיכף בהגיעם לשם: "כאשר רק עברנו דרך שער-המחנה, מיד נכנסנו לאווירת מחנה-הרעב, גם אנו נעשינו רעבים, שכן כולנו — בלי יוצא מן הכלל — חטפנו מתוך צרורותינו שהבאנו אתנו, והחילוננו אוכלים ברעבון עצום, משל לא אכלנו מזה ימים רבים. רחמי האנשים שבמחנה — שעמדו עלינו — נכמרו עלינו, והם חילקו לנו מלחמם מנות לכל אחד, ואנו כילינו את מנות-הלחם האלו בר-במקום" (88).

מפעל-עזרה של בחורים חסידיים

מתתיהו גלמן הי"ד האגדי מארגן עזרה-הדדית ברחבי פולין
מתתיהו גלמן הי"ד המפורסם, ששמו נישא כעין אגדה — בעיקר בין בחורי חסידי-גור — הוכיח בתקופת השואה הרבה תושיה מעשית בתחום העזרה-ההדדית וההתנדבות למען הזולת. מתתיהו היה דמות-מופת ונתן דוגמה-אישית, כיצד יש להילחם במיפלצת הנאצית. הנאציזם שם לו למטרה לעקור מאתנו, היהודים, כל רגש אנושי, ולכן חייבים אנו — כך הטיף מתתיהו — להוכיח את ההיפך: למרות כל הצרות ממשיכים אנו לדגול בסיסמה העתיקה: 'איש את רעהו יעזור', וכך הוא מארגן מפעל גדול ורב היקף לעזרה-הדדית, בעיקר בין מכריו וידידיו החסידיים. מספר אברהם רבינוביץ, מיוצאי גיטו-לודז':

"מן הגיטו בלודז' נשלחתי לעבודת-הכפייה, עוד בשנת 1940. ראשית-כל נשלחתי למחנה "אס-זאה", ליד 'הוהן זאלצה' (בידגושץ — בפולנית). במחנה זה העסיקו אותנו בעבודת-פרך לשם כריית מינהרה. הרגשתי שכוחותי אוזלים והולכים, ורוחי נפלה בקרבי... לפתע, קיבלתי חבילת-מזון (בתקופה זו, עוד הירשו הגרמנים משלוח מזון ליהודים הכלואים במחנות-העבדות). החבילה נתקבלה על שמי והיא נשלחה על-ידי מתתיהו והחבורה

שלו. אל החבילה היתה מצורפת פיתקה, ובה היה כתוב: **אל תירא אברהם ואל תחת! החבר'ה לא ישכחו אותך'** — כך כתב לי מתתיהו. מאז קיבלתי בתדירות חבילות-מזון קטנות ואף גדולות. העזרה שקיבלתי מחברי בצורה זו, הצילו אותי, מבחינה פיסיית ורוחנית כאחד.

על צורת האיסוף וגיוס האמצעים למען מטרות סעד כנ"ל, מספר ומעיד זלמן לרר:

"אל עיר מגורי, באו כמה בחורים מחסידי גור; הם באו בחשאי (ליהודים אסור היה — באופן החמור ביותר, לצאת את הגיטאות, או לנוע בדרכים). בחורים אלה באו מקראקא, בתור משלחת לשם איסוף כספים. היו אלה אלימלך קליין ואתו עוד שני בחורים צעירים. הם אמרו לי, כי באו לאסוף כסף המיועד להצלת הבחורים החסידיים בגיטו-לודז', הגוועים מרעב, פשוטו כמשמעו. היה זה לפני חג הסוכות, ובחורים אלה נשארו אצלנו — בגיטו-צאנז — משך כמה ימים. העזנו והתאספנו בסוכה — למרות כל הסיכון שבדבר — וסעדנו 'סעודת מרעים' בצוותא, כדי לקיים את מצות 'זמן שמחתנו'. המצב היה אז בגיטו-צאנז קשה ביותר. בכל זאת השתדלנו ועזרנו ככל שיכולנו לשליחי-מצוה אלה".

מימד נוסף להערכת ערכו של אותו מפעל-עזרה, משתקף בסיפורו של ר' שלום הורוביץ — כיום באנטוורפן — המספר כדלהלן: **"בגיטו טארנוב נפגשתי במפתיע, עם כמה חברים יקרים מבין חבורת ה'מתי'סובצים'. בחורים נועזים אלה באו לטארנוב לאסוף תרומות בשביל מצות פדיון-שבויים. הם אוספים כספים בשביל לספק לחם לאנשים רעבים, כשהם נודדים מגיטו לגיטו בדרכים מסוכנות ובתנאים מיסתוריים, ממש. הם סיפרו לי, כי אנשי-שלומנו — בחורי חסידי גור — נמצאים בגיטו-לודז' במצוקה נוראה, ודבר זה גובל בפיקוח-נפש, ממש. עוד הוסיפו ואמרו השליחים: — יש לנו דרך-מחתרתית המאפשרת לנו להעביר את העזרה לשם, לגיטו-לודז'" (89).**

"מתן בסתר" של אפרים צלניקר

החוסן הנפשי "היהודי", החינוך המוסרי של היהודי, הם היו "הנוגדנים" הטבעיים של אסירי-המחנות, מול תופעות של אלימות ואכזריות — שהגרמנים כל כך שקדו "לשתול" בקרב אסירי מחנות-התופת. התנהגות מוסרית ונורמטיבית זו, היא אחד מפלאי הבורא, אשר חנן את העם היהודי, עם של "רחמנים וגומלי-חסדים". לפנינו סיפור של שריד, ואולי אפילו אין זה "סיפור" אלא פרט קטן, אבל מאוד מענין ומאלף:

"כאשר הגעתי אל המחנה, הכניסו אותי לתוך הצריף של בעלי-המלאכה, אל 'המקצוענים' המועדפים. אני כלל לא השתייכתי לכת זו, הייתי 'פועל פשוט', ולכן זה מאוד נגע ללבי והשתוממתי לא-מעט, כאשר אנשים אלה, 'המיוחסים', הסכימו שאני — שהייתי מוזנח, מלוכלך ומלא כינים — אשכב ביניהם. אחדים מהם הסכימו אפילו להצטופף, הם עצמם שכבו על הריצפה, ואילו בשבילי פינו מקום על הדרגש. וכך יכולתי ליהנות לילות אחדים מ'הזדמנות שינה'. היהודים החביבים האלה בראותם עד כמה אני מורעב, הגישו לי — ביד-נדיבה ביותר^{אוצר החכמה} — מהמאכלים שהם אכלו. כשאני נזכר — כיום — ביחס האחוה שהם נהגו בי, בעמק-הבכא הזה, אני ממש מתרגש... עוד פרט מענין מהמחנה הנ"ל: פעם כשעברתי דרך המחנה, קרא לי מאן-דהו. בהתחלה לא זיהיתי מיהו הקורא לי. אחר-כך הכרתיו, את האיש. היה זה אפרים צלניקר, הוא תחב לידי — באין-רואים ובצורה דיסקרטית ביותר — 30 זלוטי. למרות מצבי הקשה, התביישתי לקבל כסף מאיש זה. אולם האדם האציל הזה הפציר בי, התחנן לפני שאקח. — 'קנה לך 'כתונת' — לחש לי. הוא גם נתן לי סבון ואבקת-סבון. כזה היה האיש, ואני זוכר אותו עד היום לטובה" (90).

רבני בריסק קוראים: "הבו תבשיל חם לרעבים"!

גיטו-בריסק נמצא על סף החיסול והכליון. שלוש שנות הכיבוש והדיכוי דלדלו את האוכלוסיה היהודית. אנשים שהיו בעבר בעלי-רכוש, ואפילו עשירים, הפכו להיות עניים מרודים. צרות ומצוקה עברו על קהילה עתיקה זו. למעשה, כל העדה היא עניה ורעבה ללחם, אולם עדיין ישנם שהם רעבים פחות, ולאנשים אלה פונים הרבנים — ביוני 1942 — ב"קול קורא" ומבקשים מהם, דורשים ותובעים: "תבשיל חם לרעבים": הודיעו על כך ודרשו מן הציבור, הרב ר' שמחה זליג, זקן-הדיינים, וחתנו הרב ר' אליעזר ליפא קלפפיש.

לנוכח המצוקה הגדולה של יהודי בריסק נוסד ועד של בעלי-בתים. ב'ועד' זה השתתפו — בין היתר גם: ר' יוקה רוזנבוים, ר' נחום סיבויניק, ר' אברהם דוד פדר. בין ההחלטות השונות הוחלט גם, כי, כל בעלת-בית עצמאית, חייבת לתרום מתבשיליה למען היהודים הרעבים".

"בבית ישן ברחוב ליסטובסקי גר הצדיק ר' שמחה זליג. הוא מתגורר בדירה אחת עם חתנו הרב ר' משה ראובן. מבית הרב רב זאב סולובייצ'יק מתחיל הגבול ה'ארי'. בבית הזה גרים הרבנית ובניה, הרב עבר לוילנא. חלק מביתו תפוס על-ידי המשטרה